

Dr. Sc. Nikollë Loka

Universiteti “Aleksandër Xhuvani” Elbasan

**LUFTA E PUSHTUESVE SERBË E MALAZEZ NDAJ
SHKOLLIMIT SHQIP NË QARKUN E PEJËS NË VITET 1912-
1941**

Shkurtore

Në këtë kumtesë do të paraqesim luftën e pushtuesve serbo-malazez ndaj shkollimit shqip. Fillimisht do të paraqes gjendjen e shkollimit shqip në Pejë e rrethinat e saj në vitet e fundit të sundimit osman dhe pastaj gjatë viteve 1913-1941, kur Kosova mbeti si territor nën pushtimin serb dhe malazez (jugosllav), me pak ndërprerje gjatë viteve 1916-1918, kur ishte nën sundimin austro-hungarez dhe bullgar. Shkolla shqipe nën pushtimin serb në vitet 1913-1941 pati të njëjtin fat si në periudhën e pushtimit osman, me ndryshimin e vetëm se dënimet për ata që merreshin me veprimtari arsimore në shqip ishin më të rënda dhe ndryshe nga turqit që nëpërmjet arsimit në shkollat fetare në gjuhë të huaj donin të pengonin bashkimin kombëtar, serbo-malazezët dëshironin asimilimin e shpejtë të shqiptarëve dhe edukimin e tyre si qytetarë luajalë ndaj pushtuesve të tyre. Në fund të sundimit osman në qarkun e Pejës funksiononin shkollat shqipe në Pejë dhe Zllakuqan, të cilat u mbyllën menjëherë nga malazezët dhe u hapën shkolla fillore dhe një shkollë e mesme në gjuhën serbe. Të njëjtën gjë bëri ushtria austro-hungareze, përzuri serbo-malazezët nga Kosova dhe në qarkun e Pejës u hapën 10 shkolla në gjuhën shqipe, por ato u mbyllën menjëherë pas ripushtimit serbo-malazez në vitin 1918 dhe u pasuan me rihapjen e shkollave në gjuhën serbe. Shqiptarët i bojkotuan në masë shkollat serbe, duke zgjedhur më mirë analfabetizmin masiv sesa përfshirjen në mekanizmat shkombëtarizues të pushtuesit. Një masë e vogël e djemve kaluan kufirin dhe u shkolluan në Shqipëri. Nga ana tjetër, pati përpjekje për shkollat ilegale dhe mësimin e shkollës shqipe pranë institucioneve të kultit, të cilat nuk patën të drejtë të hapin as shkolla fetare në gjuhën shqipe.

Fjalët çelësa: *Rogova, Peja, Mali i Zi, Serbia, shkollat shqipe.*

Hyrje

Shekulli XIX i gjeti shqiptarët si një nga popujt më të prapambetur dhe më të izoluar. Ndërkohë që ndaloi shkollimin shqip, sulltan AbdylHamiti II, nën presionin e Fuqive të Mëdha, lejoi hapjen e shkollave të huaja, të cilat krahas synimeve arsimore, realizonin përhapjen e nacionalizmave të këtyre popujve, si një hap i parë që do t'u paraprinte pretendimeve të reja territoriale në vitet e mëvonshme. Në vitin 1892, në të katër vilajetet shqiptare kishte më shumë se 1000 shkolla greke, 40 shkolla vllahe, 200-300 serbe dhe bullgare dhe vetëm 2 shkolla shqipe (Ditërrëfenjësi, 1900: 153-154).

Kundërshtimi i turqve ndaj arsimit kombëtar shqiptar nxitën përpjekjet e mëdha të nacionalizmit shqiptar dhe bënë që të zhvillohet rilindja kulturore shqiptare, madje një numër mullahësh dhe hoxhallarësh u angazhuan në mësimdhënien e gjuhës shqipe. Disa u përfshinë në bashkërendimin e veprimtarive kulturore duke u bërë thirrje shqiptarëve për ta mësuar gjuhën shqipe dhe të tjerët, duke dhënë mësim shqip në shkollat fetare.⁴⁸⁶ Veprimtarët e arsimit shqiptar ishin të kalitur në betejat kundër politikës turke dhe me të njëjtin përkushtim punuan edhe në periudhën e pushtimit serbo-malazez. Edhe pse përdorën dhunën më të egër, pushtuesit serbo-sllavë dështuan në përpjekjet e tyre për ta kthyer shkollën në instrument të sllavizimit. Shkolla shqipe, kudo në Kosovë, edhe në qarkun e Pejës, për aq sa mbijetoi, mbeti në shërbim të formimit të identitetit kombëtar të shqiptarëve.

⁴⁸⁶ Albanian identities, Myth and History, editors Stephanie Schandner- Sievers, Bernd J.Fischer, Indiana University Press, 2002,p.160

Ndërprerja e arsimit shqip dhe mbyllja e shkollave shqipe në vitet 1912-1915

Pas një periudhe të gjatë, shqiptarët kishin mundur ta fitonin të drejtën e hapjes së shkollave në gjuhën amtare me kryengritjen e përgjithshme të vitit 1912, që përfundoi me marrëveshjen e Prishtinës. Nga ana tjetër, në prag të Luftës Ballkanike, në Kosovë kishte 51 shkolla fillore serbe, me 83 mësues, gjithsej disa kolegje dhe një shkollë normale fetare. Situata e gjuhës shqipe në vitet 1913-1941 ishte si në ditët më të errëta të pushtimit otoman, vetëm se gjuha serbo-kroate zevendësoi gjuhën turke si gjuhë zyrtare.⁴⁸⁷

Gjatë Luftës së Parë Ballkanike, Mali i Zi me ndihmën ushtarake të Serbise dhe të Rusisë arriti të pushtonte një pjesë të Rrafshit të Dukagjinit. Me depërtimin e ushtrisë malazeze, në Dukagjin filluan të vendosen organet administrative ushtarake të këtij shteti dhe territoret e fituara u ndanë në krahina, kapetanie dhe komuna. Me dekret të posaçëm, territoret e fituara, qeveria malazeze i ndau në krahina administrative të Plavës, Bellopojës, Beranës dhe Pejës.⁴⁸⁸ Pjesa e Kosovës e kishte qendrën administrative në Pejë dhe paraqiste një territor administrativ, ku bënë pjesë kapëdanitë e Pejës, Gjakovës dhe të Istogut. Është e pamundur të caktohet se nga sa komuna ka pasur secila nga kapëdanitë e cekura deri në vitin 1915.⁴⁸⁹

Në vitet 1919-1920 u bë e ashtuquajtur ndarje në qarqe, rrethe e komuna. Me 28 prill 1922, krahinës së Zetës me qendër në Cetinë, nga territoret e Kosovës i bashkohej qarku i Dukagjint (i quajtur Metohi) d.m.th Peja, Gjakova dhe Istogu. Kjo ndarje mbeti në fuqi deri në vitin 1929, kur u bë ndarja e re territoriale, me ç'rast e tërë Mbretëria e Jugosllavisë ndahet në 9 banovina, kurse territori i Kosovës ndahen në mes 3 banovinash: të Vardarit me qendër në Shkup, të Zetës me qendër në Cetinë dhe të Moravës me qendër në Nish. Administrata e çdo banovine kishte edhe drejtorinë e arsimit me tre sektorë: sektorin e

⁴⁸⁷ Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie, Minorité nationale, territoire et development*, editions de la Mainson de Sciences de l'Homme, Paris 1992, p.207

⁴⁸⁸ Милован Секулич, *Косово од 1912 до 1918*, Универзитету Приштини, 1980, st.245.

⁴⁸⁹ Limon Rushti, *Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1912-1918*, Rilindja 1986, f.78.

arsimit fillor, sektorin e arsim të mesëm dhe të shkollave profesionale, si dhe sektorin e arsimit popullor.⁴⁹⁰ Banovina e Zetës me qendër në Cetinë, kishte rrethin e Mitrovicës, Pejës, Gjakovës, Istogut, Podrime - Rahovecit dhe Drenicë- Skenderaj. Banovina e Zetës, me qendër në Cetinë, kishte rrethin e Mitrovicës me 33 391 banorë, të Pejës me 44 688 banorë, të Gjakovës me 45 378 banorë, të Istogut me 25 918 banorë, të Podrimes dhe të Rahovecit me 36 191, të Drenicës dhe të Skenderajt me 25 811 banorë.⁴⁹¹

Serbët dhe malazezët mbajtën qëndrim edhe më të ashpër se turqit. Në qarkun e Pejës, malazezët i mbyllën shkollat shqipe në Pejë, në Gjakovë dhe në Zllakuqan, duke hapur në vend të tyre shkolla fillore dhe një shkollë të mesme në gjuhën serbe. Shqiptarët i bojkotuan në masë këto shkolla, duke zgjedhur më mirë analfabetizmin masiv sesa të përfshihen në mekanizmat shkombëtarizues të pushtuesit. Në këto shkolla numri i nxënësve shqiptarë të regjistruar në shkollat serbe ishte simbolik, djemtë përbënin 6,5 për qind, ndërsa vajzat shqiptare 0,5 për qind.⁴⁹²

Qarqet malazeze kishin vlerësuar se shkolla ishte një ndër instrumentet më efikase për asimilimin dhe tjetërsimin e shqiptarëve. Përmes shkollave të tyre në gjuhën serbe, malazezët bënë përpjekje për shkombëtarizimin e shqiptarëve. Përveç mbylljes së shkollave shqipe, autoritetet malazeze ndaluan çdo veprimtari arsimore në shqip që mund të zhvillohej në objektet e kultit, si dhe ushtruan kontrolle të rrepta mbi shoqëritë kulturore dhe sportive, për t'i penguar ato në zhvillimin e veprimtarive arsimore në shqip. Sidoqoftë, në këtë periudhë të shkurtër kohe, 1913-1915, funksionuan disa shkolla fetare, të cilat i zhvilluan mësimet në shqip dhe feja nga mjet shkombëtarizues, në kushtet e reja të agresionit kulturor sllavo-ortodoks malazez u kthye në mjet të rëndësishëm për ruajtjen e identitetit shqiptar.

⁴⁹⁰ Ragip Gjoshi, Mësimdhënia e gjuhës shqipe në Kosovë, nga Rilindja Kombëtare deri në ditët e sotme, Dizertacion, Universiteti i Tiranës, Tiranë 2015, f.18

⁴⁹¹ Liman Rushit, Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1912-1918, ...f.81

⁴⁹² Milovan Obradoviq, Agrarna reforma i kolonizajica na Kosovu, 1918-1941, Pristina, 1981, st.6.

Zhvillimi i arsimit shqip gjatë pushtimit austro-hungarez 1915-1918

Me vendosjen e vijës së demarkacionit midis aleatëve që pushtuan Kosovën, në qeshor të viti 1916, përfundimisht nën sundimin austro-hungarez mbetën Mitrovica, Vuçitërna, Serbica, Istogu, Peja dhe Gjakova.⁴⁹³ Ardha e ushtrisë së Perandorisë së Habsburegve u prit mirë dhe shqiptarët e ndien veten të çliruar, pas përvojës së hidhur trevjeçare që kishin pasur nën sundimin serb dhe malazez. Ndërkaq, edhe autoritetet austro-hungareze, duke vijuar politikën e tyre tradicionale në fushën nacionale, propagandonin se do të mbështesnin dëshirat e kombit shqiptar, kryesisht në fushën kulturore dhe arsimore etj.⁴⁹⁴ Autoritetet austro-hungareze, pasi mbyllën shkollat serbe, hapën disa shkolla në gjuhën shqipe në Pejë, Gjakovë, Istog, Dushkajë, Cermjan, Bec, Bordosanë, Drenoc, Gurakoc, Baran, Junik, Strellc, Zllakuqan, Rakosh, Budisalc, si dhe në Rozhajë, Plavë e Guci. Në Pejë u hap edhe kursi dymujor pedagogjik për aftësimin e mësuesve të rinj të gjuhës shqipe për shkollat fillore të Gjakovës, Pejës dhe të Malit të Zi. Në Pejë në vitet 1915-1918 kishte 3 shkolla fillore me katër klasë me një paralele me 30-40 nxënës: shkolla “Haxhi Zeka, Skënderbeu dhe një shkollë tjetër në Kapeshnicë. Mësuesit që dhanë mësim në Pejë ishin: HalitKastrati, Xhevat Shkreli, AliHajdar Berisha, Murat Gjakova, Sulejman Shala, Shaqir Çavolli, Kadri Arapi, Muharrem Blakçori, Shaban Rexha,⁴⁹⁵ Hajdar Sheh Dula, Abdurrahman Çavolli, Mulla Resh Meta, Sadi Pejani, Shaban Kelmendi, Zef Maroviçi, PalLumezi etj; në Gjakovë: NimanFerizi, Ferid Imami, Sali Morina, Ibrahim Fehmiu, Qazim Bakalli, Ibrahim Kolçi, Osman Shaqiri (Mane Shaqja), Jusuf Puka, Murat Muhaxhiri, Dush Ndoci nga Shkodra etj.⁴⁹⁶ Në vitin e parë në shkollën e Gjakovës u regjistruan 350 nxënës, kryesisht gjakovarë, por një pjesë e

⁴⁹³ НовицаРакочевић, ЦрнаГораупрвомсветскомрату 1914-1918, Cetinje ,1960 , st.236.

⁴⁹⁴ Historia e Popullit Shqiptar, Vëll. III, grup autorësh) botim i Akademisë së Shkencave, Toena, Tiranë 2007, f.439.

⁴⁹⁵ Bajram Shatri, Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, sfidë, dëshmi dhe fakte, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Prishtinë 2006, f.329

⁴⁹⁶ Isa Halilaj, Në rrugën e diturisë, Tiranë 1998, f.137.

vogël nga Tropoja, Hasi, Plava, Gucia etj. Në atë shkollë i vazhduan mësimet edhe 30 vajza në një palalele më vete që populli e quajti “shkolla e çikave”, ku dhanë mësim. Në vitin shkollor 1918-1919, në shkollën e Gjakovës i vazhdonin mësimet 840 nxënës. Numri i mësuesve u shtua me të tjerë, të ardhur nga Shkodra, Plava e deri nga Zara e Dalmacisë. Në Gjakovë u hap dhe një shkollë tjetër shqipe, me drejtor Tomë Maroviçin, arbëresh nga Zara.⁴⁹⁷ Mësues në Gjurakovc ishte Mr. Plakçori; në Baran, Xhevat Kelmendi; në Zllakuçan, Ndue Vorfi; në Strellc Adem Nexhipi; në Istog, Osman Taraku.⁴⁹⁸ Drejtor i shkollës “Haxhi Zeka ishte Tomë Maroviçi⁴⁹⁹ dhe drejtor i shkollës “Skënderbeu” ishte Murat Gjakova”.⁵⁰⁰

Ishin hapur shkolla në vendbanimet e mëposhtme: Plava me 50 nxënës, Gucia me 60, Beci me 45, Bordosana me 50, Brovina me 40, Lloçani me 46, Irzniqi me 40, Novosella me 48, Juniku me 40, Ponasheci me 45, Cërmjani me 50, Zhubi me 48, Budisalci me 70, Rakoshi me 80, Këto ishin shkolla që u hapën spontanisht në lokalitete ku ekzistonte një organizim fillestar komunitar ose atje ku administrata komunale, e kishte vënë në krye të detyrave të saj që nga lufta dhe kishte qenë në gjendje ta mbante një shkollë në gjuhën shqipe.⁵⁰¹ Në “Kohën e Nemcës” (1916-1918) i hapën për herë të parë dyert shkollat shqipe në Guci, Vuthaj (në shtëpinë e Rexhë Fasli Ahmetajt, me mësues të parë arbëreshin Josip V. Rela nga Zara e Kroacisë), Plavë, Martinaj, etj.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Isa Halilaj, *Në rrugën e diturisë*, Tiranë 1998, f.137.

⁴⁹⁸ *La Situation de la minorité albanaise en Yougoslavie* (Geneva 1930). Translated from the French original by Robert Elsie. First published in R. Elsie, *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosovo and Macedonia*, Dukagjini Balkan Books (Peja 2002), p.47-49

⁴⁹⁹ Bajram Shatri, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, sfidë, dëshmi dhe fakte*, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Prishtinë 2006, f.329.

⁵⁰⁰ Bajram Shatri, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, sfidë, dëshmi dhe fakte*, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Prishtinë 2006, f.329.

⁵⁰¹ *La Situation de la minorité albanaise en Yougoslavie* (Geneva 1930). Translated from the French original by Robert Elsie. First published in R. Elsie, *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosovo and Macedonia*, Dukagjini, Balkan books (Peja 2002), p.47-49.

⁵⁰² Ramiz Lushaj, *Shkolla shqipe e Hotit*,

<http://www.zemrashqiptare.net/news/46241/rp-0/act-print/rf-1/printo.html>

Disa nga shkollat shqipe në qarkun e Pejës, mësuesit dhe numri i nxënësve në to jepen në Promemorien që Dom Gjon Bisaku, Dom Shtjefefën Kurti dhe Dom Luigj Gashi ia drejtuan Lidhjes së Kombeve, ku jepen shkollat, emri i mësuesve dhe numri i nxënësve sipas vendbanimeve.

Tabela e shkollave private shqiptare të mbyllura me urdhër të qeverisë jugosllave⁵⁰³

Nr.	Vendbanimi	Mësuesi	Numri i nxënësve
1.	Gjakovë	Jusuf Puka Sali Morina, NimanFerizi, Ferid Imani, Ibrahim Kolçiu Ibrahim Fehmiu Lush Ndoca	840
2.	Pejë	MuratJakova Hajdar Sheh Dula AbdurrahmanÇavolli Mulla Resh Meta HalitKastrati Shaqir Çavolli Sadi Pejani Shaban Kelmendi ZefMaroviqi PalLumezi etj	638
3.	Gjurakovc	Mr. Blakçori	221
4.	Baran	Xhevat Kelmendi	176

⁵⁰³*La Situation de la minorité albanaise en Yougoslavie* (Geneva 1930). Translated from the French original by Robert Elsie. First published in R. Elsie, *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosovo and Macedonia*, Dukagjini Balkan Books (Peja 2002), p.47-49

5.	Zllokuçan	NdueVorfi	186
6.	Strellc	Adem Nexhipi	175
7.	Istog	Osman Taraku	285
8.	Gjithsej	22 mësues	2521

Kemi zhvillim të madh të arsimit shqip në qytetet Gjakovë dhe Pejë dhe shtrirjen graduale në vendbanimet fshatare. Në shkollat në gjuhën shqipe që vepronin në Pejë, Gjakovë, Istog e rrethinat e tyre, një pjesë e mësuesve kishin qenë klerikë myslimanë dhe katolikë, që do të thotë se kleri shqiptar i doli në krah popullit të tij dhe i ktheu xhamitë e kishat në shkolla.

Terrori serbo-sllav mbi shkollat shqipe në rajonin e Pejës në vitet 1918-1941

Shkollat shqipe u mbyllën menjëherë pas ripushtimit serbo-malazez në vitin 1918. Për mbylljen e shkollave shqipe në Kosovë qenë angazhuar formacione të ndryshme të armatosura, siç ishin: ushtria, xhandarmëria, garda policore, e sidomos të ashtuquajturat “çeta fluturuese” çetnike, të specializuara për krime dhe masakra mbi shqiptarët e pambrojtur.⁵⁰⁴ Dhuna dhe tortura të rënda u praktikuan në Gjakovë, Pejë, Mitrovicë, Prizren etj. Në atë kohë, kërkoheshin me urgjencë listat e mësuesve shqiptarë që kishin dhënë mësim në shkollat, e hapura nga Austro - Hungaria. Lidhur me këtë, në një qarkore të xhandarmërisë, e cila qarkullonte nëpër Kosovë, thuhej: “Duhet të likuidohen të gjithë ata mësues që kanë mbetur në Kosovë, si dhe nxënësit e tyre, të cilët po i përhapin me të madhe idetë kombëtare”.

Ndaj shqiptarëve ushtrohej politikë diskriminuese e represive, qëllimi i të cilës ishte që populli të asimilohej e të shkombëtarizohej.⁵⁰⁵ Kjo masë gjykohej si e rëndësishme sidomos në viset kryengritëse përgjatë kufirit me Shqipërinë, ku bënte pjesë dhe qarku i Pejës.

⁵⁰⁴ Ragip Gjoshi, Mësimdhënia e gjuhës shqipe në Kosovë, nga Rilindja Kombëtare deri në ditët e sotme, disertacion, Universiteti i Tiranës, Tiranë 2015, f. 15

⁵⁰⁵ Abdullah R. Vokrri, Shkolla dhe arsimi në Kosovë ndërmjet dy luftërave (1918-1941) Prishtinë, 1990, f.6-7.

Duhet të theksojmë se në çështje të shkollimit, Serbia ndoqi politikën e aparteidit, kur ishte nënshkruese e Traktatit të Berlinit të 13 qershorit të vitit 1878, sipas të cilit ruheshin të drejtat e pakicave fetare në shtetin serb dhe Traktatit të Saint-Germain të 10 dhjetorit të vitit 1919, ku në shumë nene garantohet barazia në të drejta për të gjithë minoritetet raciale, gjuhësore dhe fetare, duke hequr çdo pengesë në mësimin e gjuhëve amtare dhe duke parashikuar mësimin e tyre.⁵⁰⁶ Për shkak të presionit nga shtetet e Antantës, shteti jugosllav i nënshkroi traktatet e mbrojtjes së minoriteteve, por i përjashtoi shqiptarët, me argumentin se Kosova kishte qenë pjesë e shtetit serb para Luftës së Parë Botërore, kështu që marrëveshjet për mbrojtjen e minoriteteve, në rastin e shqiptarëve nuk u zbatuan.⁵⁰⁷

Krahas mbylljes së shkollave shqipe, u hapën shkollat në gjuhën serbe. Shkollat serbe u hapën aty ku kishte serbë, si të lindur në Kosovë dhe të sjellë aty përmes kolonizimit, si një masë për të rritur praninë e serbëve në provincë.⁵⁰⁸ Arsimi në gjuhën serbe është parë si një mjet për të tërhequr shqiptarët drejt Serbisë si subjekte lojalë. Kurrikulat e mësuara në serbisht synonin të zhvillonin identitetin e përbashkët të serbëve, kroatëve dhe sllovenëve në shtetin e ri të përbashkët, ndërsa politika e integritit për shqiptarët ishte politikë e shkombëtarizimit të tyre.⁵⁰⁹

Autoritetet jugosllave u përpoqën t'i asimilonin shqiptarët përmes gjuhës serbokroate që fëmijët duhej ta mësonin nëpër shkolla. Për ta bërë më të lehtë mësimin e saj erdhën si mësues klerikë myslimanë nga Bosnja, me shpresën se afërsia fetare do të ndikonte në mësimin e gjuhës sllave dhe dobësimin e identitetit kombëtar.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie, Minorité nationale, territoire et developpement* Editions de la Maisson de Sciences de l'Homme, Paris 1992, p.208

⁵⁰⁷ László Gulyás, *History of Kosovo from the First Balkan War to the End of World War II (1912–1945)*, *West Bohemian Historical Review* V, 2015/2, p. 227.

⁵⁰⁸ *Albanian identities, Myth and History*, editors Stephanie Schandner- Sievers, Bernd J.Fischer, Indiana University Press, 2002. p.158.

⁵⁰⁹ *Albanian identities, Myth and History*, editors Stephanie Schandner- Sievers, Bernd J.Fischer, Indiana University Press, 2002.p.158.

⁵¹⁰ Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie, Minorité nationale, territoire et developpement* Editions de la Maisson de Sciences de l'Homme, Paris 1992, p.207.

Me gjithë përpjekjen serbo-sllave për ta paraqitur gjendjen sikur “minoriteti shqiptar “gëzon të gjitha të drejtat në shtetin e ri serbosllav, Memorandumi i Hasan Prishtinës dhe i klerikëve katolikë Shtjefën Kurti, Gjon Bisaku dhe Luigj Gashi e demaskuan propagandën serbe. Në Promemorien drejtuar Lidhjes së Kombeve nga të tre klerikët katolikë shkruhet: “Në ndjekjen e politikave të saj të denacionalizimit, qeveria jugosllave, pasi mbylli shkollat shqiptare, i zëvendësoi ato me shkollat serbe. Në dokumentin e saj më të fundit drejtuar Lidhjes së Kombeve, Qeveria deklaroi se në rajonet ku banonin shqiptarët ishin 1 401 shkolla, nga të cilat 261 shkolla me 545 klasa u ndoqën nga nxënësit shqiptarë. Komiteti i ngritur në bazë të një rezolute të Këshillit, të datës 25 tetor 1920 për të shqyrtuar çështjen, “besonte se ishte në gjendje ta interpretonte frazën në dokumentin jugosllav si kuptim që shkollat në fjalë ishin për pakicën, dhe në to mësimi është kryer në gjuhën shqipe. Bazuar në këtë interpretim, Komiteti e konsideroi informacionin e dhënë në raportin e qeverisë jugosllave si të kënaqshëm”. Por Komiteti ishte mashtuar nga një frazë e paqartë dhe pasi kishte mësuar të vërtetën, kishte lëshuar një paralajmërim: Sido që të jetë rasti, duhet të këmbëngulim që nuk ka një shkollë të vetme apo një klasë të vetme midis 545 klasave të referuara nga qeveria jugosllave, në të cilën mësimi të zhvillohet në gjuhën shqipe, ashtu si asnjë nga 7 565 nxënësit shqiptarë që ndjekin shkollën, nuk mëson në gjuhën e tij”. Autorët e Promemories kishin theksuar se “shkollat në fjalë janë më shumë si punëtori për denacionalizim. Kjo është arsyeja pse shqiptarët nuk duan t’i dërgojnë fëmijët e tyre për të marrë pjesë në to”.⁵¹¹ Në pamundësi të mohonte faktet, me 3 janar të vitit 1930 qeveria jugosllave e udhëzoi përfaqësuesin e vet të përhershëm në Gjenevë, Ilia Shumenkoviçin të deklaronte se “në rajonet ku jetojnë shqiptarët nuk ka pasur kurrë shkolla shqipe dhe se këto rajone deri në përfshirjen në Mbretërinë e SKS kanë qenë gjoja “më të prapambeturat në Evropë, pa siguri publike, pa kurrfarë institucionesh sanitare, kulturore, ekonomike dhe arsimore. Ajo popullsia nuk e ka ndier nevojën sado të vogël për shkollim, sepse gjuha shqipe askund nuk kishte

⁵¹¹La Situation de la minorité albanaise en Yougoslavie (Geneva 1930). Translated from the French original by Robert Elsie. First published in R. Elsie, *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosovo and Macedonia*, Dukagjini Balkan Books (Peja 2002), p.47-49

ekzistuar (në shkolla), nuk kishte libra as gazeta. Qeveria jugosllave ka bërë në këto anë mjaft, duke hapur 1401 shkolla me 2609 paralele serbe”. Te shqiptarët,- thekson raportuesi, “nuk ka pasur kurrfarë kërkesash dhe askush shkollat gjoja nuk i ka kërkuar dhe nuk kishte kurrfarë personeli shkollor. Por, megjithatë, 564 nxënës prej 1 milionë shqiptarësh zhvillonin mësim feje nëpër instucione fetare, ku punonin 310 persona arsyetohej Ministri i Punëve të Jashtme të Serbisë.⁵¹²

Sipas udhëzimeve nga Beogradi, përfaqësuesi jugosllav në Lidhjen e Kombeve kishte deklaruar: “Numri i nxënësve shqiptarë është shumë i ulët për shkak të kushteve të veçanta të jetesës së shqiptarëve që banojnë në vendbanime të vogla në rajonet malore të izoluara dhe nuk i kuptojnë përfitimet e shkollimit. Autorët e Promemories e denoncuan këtë mashtrim: “Nuk kemi ndërmend të debatojmë me qeverinë jugosllave, por nuk mund ta kalojmë një akuzë të tillë, pa treguar se sa e pabazë është. As një e treta e shqiptarëve në Jugosllavi nuk jetojnë në rajonet malore. Kjo mund të thuhet më shumë në mënyrë të arsyeshme për shqiptarët në Mbretërinë e Shqipërisë, të cilët me gjithë vështirësitë e komunikimit dhe sasinë më të vogël të fondeve të akorduara për arsimin publik në Shqipëri, përqindjen e nxënësve nuk e kishte më të vogël se në Mbretërinë e Jugosllavisë. Kjo tregon se shqiptarët nuk ishin aspak të pavetëdijshëm për përfitimet e shkollimit, por vetëm në vendet ku shkollat ofrojnë përfitime reale arsimore dhe jo thjesht shpallin urrejtje ndaj kombësisë dhe gjuhës amtare të nxënësve. Shkollat në fjalë janë më shumë si punëtori për denacionalizim. Kjo është arsyeja pse shqiptarët nuk duan t’i dërgojnë fëmijët e tyre për të marrë pjesë në to. Sa i përket stafit mësimdhënës, duhet të përmendet se mësimdhënësit me kombësi shqiptare janë jashtëzakonisht të rrallë. Por edhe ata që ekzistojnë, nuk janë të punësuar për të dhënë mësim në gjuhën shqipe”.

Shqiptarët i bojkotuan në masë shkollat serbe, duke zgjedhur më mirë analfabetizmin masiv sesa përfshirjen në mekanizmat shkombëtarizues të pushtuesit. Në shkollat serbe, numri i nxënësve shqiptarë të regjistruar ishte simbolik; djemtë përbënin 6,5 për qind të numrit të përgjithshëm, ndërsa vajzat vetëm 0,5 për qind. Në vitin shkollor 1928-1929, në shkollat e Kosovës vazhdonin mësimet 7565

⁵¹² Gazeta “Hak”1920 ,Shqiptarët te Pashqi .

nxënës shqiptarë, prej tyre 7333 djem dhe 232 femra, të cilët mësonin vetëm në gjuhën serbe.⁵¹³ Megjithëse numri i nxënësve shqiptarë ishte rritur, megjithëse kishte mbetur gjithnjë në shifra të ulëta. Në vitin shkollor 1939-1940 mësimet në gjuhën serbe i ndiqnin 30 për qind të fëmijëve shqiptarë të moshës shkollore, që mësonin në 250 shkolla me 654 paralele dhe ku jepnin mësim 728 mësues joshqiptarë, prej të cilëve 222 femra.⁵¹⁴ Në vitin shkollor 1940-1941, në arsimin fillor u përfshinë 11000 nxënës shqiptarë ose 30 për qind e numrit të përgjithshëm të fëmijëve të moshës shkollore. Në ditët e para të pushtimit të Jugosllavisë, pra dhe të Kosovës nga forcat gjermane, italiane dhe bullgare, vepronin 417 shkolla fillore katërklasëshe me mësues vetëm në gjuhën serbe. Nga këto, Gjakova me rrethinë kishte 21 shkolla, Istogu me rrethinë 10, Peja me rrethinë 19 shkolla.⁵¹⁵

Në mes të dy luftërave, shkollimi u zhvillua shpejt te serbët në Kosovë, që kishin rreth 25 mijë nxënës, kundrejt 12 mijë nxënësve shqiptarë, që do të thotë se morën shkollim rreth 70 për qind e fëmijëve serbë, kundrejt 10 për qind të fëmijëve shqiptarë.⁵¹⁶ Mosnjohja e gjuhës serbe nga nxënësit shqiptarë i vinte ata në një pozitë të pabarabartë kundrejt nxënësve serbë, që i kishin mësimet në gjuhën e tyre. Ndaj nxënësve shqiptarë zbatohesh diskriminim dhe një disiplinë e rreptë, tejet e vrazhdë, e shfrenuar dhe primitive, pasi përherë mësuesit serbë i quanin nxënësit shqiptarë; muhamedanë, myslimanë, turq, arnautë, shiftari, dhe emra të tjerë nënçmues, por asnjëherë shqiptarë.

Politika arsimore për t'i detyruar shqiptarët që të vazhdojnë shkollat laike serbe ose të shkojnë në shkollat fetare myslimane kishte dështuar. Shkollimi i fëmijëve shqiptarë nëpër shkollat serbe shihej si trajnim i shqiptarëve për rezistencë kombëtare kundër serbëve, sepse shkollimi shekular i dhënë në Serbi nxiti dëshirën e shqiptarëve për

⁵¹³ Bajram Shatri, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, sfidë, dëshmi dhe fakte*, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Prishtinë 2006, f.43.

⁵¹⁴ Bajram Shatri, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, sfidë, dëshmi dhe fakte*, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Prishtinë 2006, f.44.

⁵¹⁵ Bajram Shatri, *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, sfidë, dëshmi dhe fakte*, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Prishtinë 2006, f.45.

⁵¹⁶ Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie, Minorité nationale, territoire et developement* Editions de la Maisson de Sciences de l'Homme, Paris 1992, p.208.

formimin e vetëdijes kombëtare. Në të njëjtën kohë, shumë mullahë filluan t'u mësojnë nxënësve dije rreth Rilindjes Kombëtare dhe nxënësit shqiptarë qarkullonin fshehtas libra në gjuhën shqipe.⁵¹⁷ Nga ana tjetër, angazhimi i klerikëve në shkollimin shqip i vështirësoi deri në pamundësi përpjekjet serbo-sllave për pengimin e arsimit shqip, i cili pasi kishte mbijetuar nën pushtim, u përhap me shpejtësi, sapo u krijuan mundësitë, gjatë viteve të Luftës së Dytë Botërore.

Shkollat fetare, të toleruara nga regjimi, shërbyen si vende të mësimi dhe shpërndarjes së kulturës shqipe. Edhe shoqatat dhe klubet sportive patën të njëjtin rol. Në fillim të shekullit, kleri konservator mysliman në Kosovë, deri atëherë armiqësor ndaj lëvizjes kombëtare kulturore shqiptare, e mori në dorë çështjen e arsimit kombëtar shqiptar.⁵¹⁸ Ndalimi i shkollave shekullare në periudhën ndërmjet luftërave bëri që kleri mysliman në Kosovë të angazhohet për mësimin e gjuhës shqipe në shkollat fetare, duke braktisur pjesërisht ose tërësisht turqishten dhe arabishten dhe duke i mësuar nxënësit në shqip. Misioni fetar i shkollave fetare bëri që autoritetet shtetërore serbe t'i quajnë mejtebet të dëmshme për shtetin, ndërsa për medresetë se të paktën nuk i shërbejnë shtetit tonë. Prandaj myslimanë prej Bosnjës që flisnin serbo-kroatisht u ngarkuan që t'i zëvendësojnë myftinj të dhe imamët shqiptarë.⁵¹⁹ Kjo ndalesë vepronte dhe për klerikët katolikë, të cilët ishin të ndaluar t'ua shpjegonin katekizmin fëmijëve në gjuhën shqipe. Kleriku Shtjefën Kurti ishte ndaluar nga drejtori i shkollës serbe Radovan Milutinović, pse po përdorte gjuhën shqipe për t'u mësuar fëmijëve të fshatit katekizmin.⁵²⁰ Këto shkolla funksiononin vetëm nëse mësuesit-klerikë do t'i jepnin mësimet në gjuhën serbe. Priftërinjtë katolikë dhe imamët myslimanë si mësues të fesë komunikonin me

⁵¹⁷ Albanian identities, Myth and History, Indiana University Press, 2002, editors Stephanie Schandner- Sievers, Bernd J.Fischer, p.162.

⁵¹⁸ Albanian identities, Myth and History, editors Stephanie Schandner- Sievers, Bernd J.Fischer, Indiana University Press, 2002. p.159.

⁵¹⁹ Albanian identities, Myth and History, editors Stephanie Schandner- Sievers, Bernd J.Fischer, Indiana University Press, 2002. p.161.

⁵²⁰ *La Situation de la minorité albanaise en Yougoslavie* (Geneva 1930). Translated from the French original by Robert Elsie. First published in R. Elsie, *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosovo and Macedonia*, Dukagjini Balkan Books (Peja 2002), p.47-49

nxënësit në shqip. Kjo kishte nxitur nevojën që këta njerëz të mbaheshin nën kontrollin shtetëror serb”. Policia serbe donte t’i parandalonte veprimtaritë nacionaliste shqiptare në institucionet fetare. Serbët shpresuan se feja do të përdorej për të zbehur ndjenjat kombëtare dhe duke mësuar turqisht dhe arabisht, nxënësit shqiptarë nuk do të tregonin kujdes për gjuhën shqipe. Në praktikë ndodhi e kundërta dhe sipas burimeve serbe “shqiptarët i dhanë më shumë rëndësi gjuhës kombëtare sesa përkatësisë së tyre fetare. Mësuesit myslimanë boshnjakë u përballën me kundërshtime të ashpra dhe bojkotim të mësimeve nga nxënësit, bashkëfetarë të tyre në Kosovë”.⁵²¹

Me ndalimin e shkollimit shqip në Kosovë, një pjesë e mësuesve nga të gjitha trevat shqiptare, duke përfshirë dhe kosovarët që shërbyen në Kosovë, bashkë me disa nga nxënësit e tyre kaluan në Shqipëri ku i vazhduan mësimet në shqip. Kjo dukuri u përhap më shumë në zonat kufitare, duke përfshirë qarkun e atëhershëm të Pejës. NimanFerizi, drejtori i parë i shkollës “Skënderbeg” të Gjakovës u bë drejtor i Internatit “Kosova” në Kolgecaj, pastaj punoi si drejtues i këtij internati në Krumë, si dhe mësues në Bujan e Bicaj. Sali Morina, që kishte lindur në Gjakovë dhe kishte hapur një nga shkollat e para shqipe në Tiranë, në vitin 1915 kaloi mësues dhe drejtor i shkollës në Gjakovë. Pastaj shërbeu si mësues dhe drejtues në Internatin “Kosova”, në Internatin “Kastrioti” në Dibër, shkollën Golaj dhe pastaj në shkolla të tjera në Shqipëri. Ibrahim Fehmiu punoi mësues në Gjakovë dhe pas ripushtimit serb të Kosovës kaloi mësues në Shqipëri, në Malësinë e Gjakovës, në Tropojë dhe në Has. Osman Shaqiri punoi mësues në Gjakovë, pastaj në Bujan, Golaj dhe në internatin “Kosova”. Isuf Puka që në vitin 1914 ishte mësues në Shkodër dhe një vit më vonë kaloi mësues në Gjakovë. Pas mbylljes prej serbëve të shkollës së Gjakovës punoi në shkolla të ndryshme nëpër Shqipëri. Muharrem Domi hapi shkollën shqipe në Cërmyan ku punoi deri në vitin 1918, kur kaloi mësues në Tropojë dhe në Kolgecaj, në Bytyç, Kukës, Shishtavec. Janë rreth 12 mësues gjakovarë që pas ripushtimit serb të Gjakovës e vazhduan punën në Shqipëri.⁵²²

⁵²¹ Albanian identities, Myth and History, editors Stephanie Schandner- Sievers, Bernd J.Fischer, Indiana University Press, 2002.p.161.

⁵²² Isa Halilaj, Në rrugën e diturisë, Tiranë 1998, f.158.

Disa mësues prej Kosove kontribuan në shpërndarjen ilegale të abetareve dhe librave të tjerë shqip në Kosovë si: Ibrahim Fehmiu, Ibrahim Kolçi, Niman Ferizi, Ferid Imami, Man Shaqiri, Jusuf Puka, Murat Muhaxhiri, Ahmet Gashi, Qamil Bala etj. Kur fëmijët shqiptarë nga fshati Skivjan, rrethi i Gjakovës, i sollën librat shqip, në shkollën serbe ku mësonin, drejtori serb, Zoniç, i konfiskoi menjëherë dhe i ndëshkoi për “guximin” që të mësonin një gjuhë tjetër nga ajo e shtetit.⁵²³

Me iniciativën e Hasan Prishtinës, Bajram Currit e Azem Galicës, në Golaj të Hasit ata hapen shkollat e para shqipe, me mësues Mark Gashin e Sali Morinën, në të cilën mësuan shumë luftëtarë të çetave dhe fëmijët e tyre.⁵²⁴ Pranë kësaj shkolle u hap dhe arsimi për të rritur ku mësuan luftëtarët e lirisë, në mes të cilëve edhe Shote Galica. Në këtë shkollë deri në vitin 1939 kanë dhënë mësim edhe mësuesit Lutfi Jaku, Qazim Saraçi, Bajram Nura, Shaban Ferri, Shukri Bulica etj.⁵²⁵

Më 12 tetor 1922, u hap shkolla “Internati Kosova” në Kolgecaj me katër klasë e dy salla mbledhjesh. Në fillim kishte 120 nxënës, 80 për qind e të cilëve nga Kosova, e pjesa tjetër nga Hasi, Tropoja dhe Luma. Në vitin 1928 internati u vendos në Krumë. Në këtë shkollë punuan mësuesit më të mirë, kryesisht ata nga Kosova si Niman Ferizi, Ibrahim Fehmiu, të dy drejtorë njëri pas tjetrit, Man Shaqja, Ibrahim Kolçi, Isuf Puka, Qazim Bakalli, Ferid Imami, Sali Morina e më vonë Ahmet Imami, Latif Jaha, Muharrem Domi, Hysni Tenolli, Ismet Garanci, Tefik Prizreni, Beqir Spahiu etj. Mësimi zhvillohej në nivelin e një shkolle gjashtëklasëshe, i aplikuar në Shkodër, ku përparësi i jepej edukimit atdhetar, formimit shkencor dhe moralit qytetar.⁵²⁶

⁵²³ Nikollë Loka, Nikolin Kurti, I Lumi Dom Shtjefën Kurti, Dëshmitar i Kishës Martire, Instituti i Studimit të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, Tiranë 2018, f.112.

⁵²⁴ Ragip Gjoshi, Mësimdhënia e gjuhës shqipe në Kosovë, nga Rilindja Kombëtare deri në ditët e sotme, Dizertacion, Universiteti i Tiranës, Tiranë 2015, f.18.

⁵²⁵ Isa Halilaj, Në rrugën e diturisë, Tiranë 1998, f.170-171.

⁵²⁶ Isa Halilaj, Në rrugën e diturisë, Tiranë 1998, f.158-159

Dr. Sc. Nikollë Loka, “Aleksander Xhuvani University” Elbasan

**WAR OF SERBIAN AND MONTENEGRIN OCCUPIERS
AGAINST ALBANIAN EDUCATION IN PEJA DISTRICT
DURING 1912-1941**

Against the Serbo-Slavic chauvinist policy of suppressing Albanian education in Kosovo, the Albanians acted as a nation across the border and took advantage of every opportunity they had. Although in small numbers, Albanian religious schools survived and a number of students received their lessons in Albania. The Albanian resistance was great in all fields, even in the defense of the Albanian school, including the region of Peja, including Peja, Gjakova, Deçan, Istog and their surroundings. The ideals of our National Renaissance were our historical destiny of the Albanians in Kosovo until the end of the 20th century. And a people that sacrifices for education, has certainly a future.

Bibliografia

- Vokri R. Abdulla h (1990). *Shkolla dhe arsimit në Kosovë ndërmjet dy luftërave (1918-1941)*, Enti i Teksteve dhe Mjeteve Mësimore i Kosovës, Prishtinë.
- *Albanian identities*, (2002). Myth and History, editors Stephanie Schandner-Sievers, Bernd J. Fischer, Indiana University Press.
- Shatri, Bajram (2006). *Arsimi fillor në Kosovë në shekullin XX, sfidë, dëshmi dhe fakte*, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Prishtinë 2006.
- Gazeta “Hak” viti 1920, Shqiptarët te Pashiqi.
- *Historia e Popullit Shqiptar* (2007). Vëll. III, grup autorësh) botim i Akademisë së Shkencave, Toena, Tiranë.
- *La Situation de la minorité albanaise en Yougoslavie* (Geneva 1930). Translated from the French original by Robert Elsie. First published in R. Elsie, *Gathering Clouds: the*

RootsofEthnicCleansing in Kosovoand Macedonia, Dukagjini Balkan Books, Peja 2002.

- László, Gulyá s (2015). *Historyof Kosovofrom the FirstBalkanWar to the End of WorldWar II (1912–1945)*, WestBohemianHistorical Review V.
- Rushti,Limon (1986).*Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1912-1918*, Rilindja, Prishtinë.
- Michel, Rou x (1992). *Les Albanaisen Yougoslavie, Minorité nationale*, territoire et development, editions de la Mainson de Sciences de l’Homme, Paris.
- O b r a d o v i q, Milovan (1981). *Agrarna reforma i kolonizajica na Kosovu, 1918-1941*, Priština.
- Милован, С е к у л и ч (1980). *Косовоод 1912 до 1918*, Универзитет у Приштини.
- Loka, Nikollë – Nikolin, Kurt i (2018). *I Lumi Dom, Shtjefën Kurti, Dëshmitar i Kishës Martire*, Instituti i Studimit të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, Tiranë.
- Новица, Ракочевић (1960).*ЦрнаГора у првом светском рату 1914-1918*, Istorijски Institut u Titogradu, Cetinje.
- Gjoshi, Ragip (2015). *Mësimdhënia e gjuhës shqipe në Kosovë, nga Rilindja Kombëtare deri në ditët e sotme*, Dizertacion, Universiteti i Tiranës, Tiranë.
- Lushaj, Ramiz, shkolla shqipe e Hotit,
<http://www.zemrashqiptare.net/news/46241/rp-0/act-print/rf-1/printo.html>

